

ЕКОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ МІСТОБУДУВАННЯ В ТРАДИЦІЯХ УКРАЇНЦІВ ТА ЯПОНЦІВ

Анотація. У статті розглядаються традиційні екологічні підходи народів України та Японії до містобудування: визначені спільні принципи забудови, схожість природного середовища країн. Відмічається відмінне ставлення японців та українців до свого довкілля.

Ключеві слова: екологічні основи, природні матеріали, українська хата, деревина, дерев'яні храми, гармонійне природне середовище.

Славетний австрійський теоретик містобудування XIX ст. Камілло Зітте у своїх роботах підкреслював, що людям потрібно вчитися у природи та у зодчих стародавніх міст. У будівництві старих європейських міст орієнтація на природу завжди мала велике значення.

Поєднання будівництва з краєвидом, з природою є особливістю України. Землі України – це багатства, традиційно віддані органічному поєднанню штучного довкілля з природним. Насамперед забудовувалися схили річок. Житла ставили відокремлено, наскільки це було можливим, серед вільного простору, садиби не зводилися впритул одна до одної. Житло завжди будували з дерева та з інших природних матеріалів. Стіни були глинобитні або мазані глиною. Довкола хат споруджувалися господарські будівлі. Кожна сім'я мала окремий будинок і окремі господарські будівлі. В Аратті – Трипіллі існував такий звичай: через кожні 50-150 років будувати нове місто й навколишні села, а старі спалювати (віддавати Небесам у пожертву). Цей звичай був зумовлений системою землекористування та язичницькою релігією. Маючи родючі землі (майже третину світового запасу чорноземів), українці споконвіку займалися сільським господарством. Лани обробляли до періоду, поки земля залишалася родючою. Потім їх залишали (на пожертву Землі), а підіймали цілину в іншому придатному місці. Поблизу зростали поселення.

У традиційній українській практиці будівництва споруди розміщувалися посеред простору вільно, в оточенні природи. Будівлі не ставилися рядами, вулиці не трасувалися паралельно одна до одної. Українське населення традиційно мешкало переважно в передмісті, в окремих будинках, які стояли серед садів та вільного простору. Німці, поляки, вірмени, молдавани, євреї, греки та інші народності займалися переважно, ремісництвом і торгівлею. Тому вони й проживали у центральному міському осередку. Це приїждже населення почувало себе краще, мешкаючи серед чітко визначеного та регулярно розпланованого

високоурбанізованого довкілля, а не в будинках, які стоять серед вільного простору у садку. У формуванні природного довкілля геометричних композицій не буває [1].

Контакт людей з природою відбувався завдяки відсутності надмірної концентрації населення на значних земельних ділянках [1]. Мальовнича українська хата потопала у смарагдовій зелені та сніжно-білому цвіті вишневого садочка. Хата для українця завжди була не лише житлом, але й святинєю. Піч, червоний кут (покуття), вікна та двері – крім своїх прямих функцій мали й сакральний зміст. Піч – і джерело тепла, і місце для приготування їжі, і місце для сну, і засіб лікування, і місце, де мешкають домашні духи. Мальована піч – знак того, що в хаті є дівчина на виданні. Найважливішою частиною житла українців було покуття, яке влаштовувалося по діагоналі від печі. Двері та вікна являли собою межу між внутрішнім та зовнішнім світами.

Будівництво житла для українців здавна було однією з найважливіших подій. Спираючись на природні спостереження та знання, наші пращури дотримувалися певних звичаїв та обрядів. Для майбутнього будинку не можна було брати «заборонені» дерева – священні (дуже старі або занадто високі), або прокляті (ті, куди втрапила блискавка та ін.). Сухі дерева вважаються мертвими – такими, що не мають життєвої сили. Погана прикмета, коли дерево під час рубання падає кроною на північ. Для дахів українських церков гонтове покриття (покриття з дерев'яних гонтинок) роблять і сьогодні.

Вибір місця для майбутнього житла був дуже важливим і відповідальним кроком. Таке місце повинно було бути духовно чистим. Город за хатою та господарськими спорудами мав виходити до річки, ставка, на долину. Місце мало бути, по можливості, на цілині, де земля «спокійна», на горбку, де немає вологи, де ранком не буває роси. Вхід до хати робили з південного боку або зі сходу. Щасливим місцем вважалося те, де із задоволенням лягає відпочивати худоба [6]. На обраному місці українці сіяли жито – якщо воно росло гарно, то й місце гарне для майбутньої хати. Не ставили хату на місці, де росло дерево, особливо бузина, терен, груша та калина. Не будували українці на пустирях, вигонах, роздоріжжі, перехресті доріг та на межі, там, де хата розділяла ділянку землі рівно навпіл, на камінні та болотах, де збиралася дощова вода, на цвинтарях. А головне – поруч з недобрими сусідами, тому, що для українців спілкування з сусідами завжди було не менш важливим, ніж з близькими родичами. Хату ставили зранку та навесні. Матеріал на хату брали в лісі. Не брали дерев, які були пошкоджені буревієм. Також оминали будівельні матеріали з тих будинків, де була незгода і родина була нещасливою [5]. Священним деревом наших пращурів була верба. Українці давно помітили, що верба росте біля чистої води, і за допомогою вербового прутика навчилися шукати джерела. Криниці також копали під вербою. «Де верба – там і вода» [1]. А загальновідомим символом української оселі стала вишня. У своєму описі України з 1630-1647рр. французький інженер Боплан щодо рослинності в

Україні пише, що на Запоріжжі були цілі ліси вишневих дерев, які на початку серпня приносили ягоди величиною зі сливки, та які смаком були не гірші від садових вишень [1]. У цих екологічних підходах – народна спостережливість, мудрість і повага до природи.

Та наперекір історичному напрямку українського містобудування – гармонійній забудові серед природного довкілля, з часом відбувалося створення антропогенного середовища з використанням регулярного, геометричного плану. Урбанізовані процеси, які розвивалися у містах України на основі середньовічної локації міст, створили підставу для забудови міст і вулиць при формуванні вуличного ансамблю. На засадах Магдебурзького права одиницею забудови міст став принцип парцелі. *Парцеля* (фр. — *частка*) – невелика земельна ділянка, дрібна частина міського кварталу, розпланованого згідно Магдебурзького права. Парцеля мала визначену стандартну ширину, вона органічно входила до складу міського кварталу, а кількість парцель була обмежена. Єдиним засобом збільшити будівельну ділянку могло бути об'єднання двох суміжних парцель в одну велику, але тоді будинок стояв на червоній лінії вулиці та займав усю ширину ділянки [1]. Розміщення усіх будинків на вулиці по одній лінії – червоній, змінювало акценти в архітектурі міста. Престижні будинки, які раніше виділялися своїм розташуванням, розміром саду та зеленню, тепер перестали займати «особливе» місце і стали в один ряд з іншими спорудами. Стався своєрідний перехід від формування архітектури міста загалом до формування архітектури вулиці. Під впливом західноєвропейських тенденцій в архітектурному плануванні починає застосовуватися нетрадиційна для українських ансамблів архітектурна вісь.

Історична діяльність Російської держави призвела до негативного процесу ліквідації традиційних екологічних основ в містобудуванні України. Під гаслами просвітництва та прогресу в Україні руйнувалася національна урбаністична спадщина. Міста, які були прикладом унікального поєднання природного довкілля та витвору людських рук, перебудували за нейтральною геометричною схемою. У Полтаві, Чернігові, Чигирині увага градобудівників фіксується лише на забудові, а природний ландшафт відходить на задній план. Таким чином були заново розплановані фактично усі міста України, які входили до Російської імперії на зламі XVIII-XIX ст. [1]. У містах, які були в складі Австро-Угорщини, забудова відбувалася по лінії щільно розташованих вулиць, які також були зорієнтованими на міський простір, а не на єдність з природою.

За роки радянської влади місце садибної забудови зайняло багатопверхове багатоквартирне комунальне будівництво. Тоді панувала політика – «природа на службі у людини». Було створено і реалізовано багато господарських програм, в ході виконання яких, було ліквідовано природні багатства загальнонаціонального значення. Найважливіший серед таких втрачених об'єктів – Дніпровські пороги, які були символом України. Вони були затоплені водою під час спорудження

гідроелектростанцій Дніпровського каскаду [2]. Не існує сьогодні і мальовничого Полісся, багато заболочених територій якого, під час меліорації сільськогосподарських земель, було осушено. Були також розорані заповідні колись ділянки українського степу. Ліквідована «Панталіха» – ділянка заповідного степу в Тернопільській області. У зв'язку з екологічною катастрофою на Чорнобильській атомній станції ми втратили дуже багато цінних земель. Обжиті землі Яворова на Львівщині були перетворені на військові полігони. Ці та інші події та заходи були пов'язані з переселенням людей на інші землі. Таким чином, був перерваний зв'язок людей із землею пращурів. Повернути утрачене природне багатство вже неможливо. Для України це величезні збитки, а для кожної родини – це трагедія.

За часів радянської влади, у зв'язку зі зростанням міст, дуже скоротилася кількість сільських мешканців. Україна – історично аграрна держава, втратила своїх годівників-селян. Села перестали відігравати головну роль в архітектурному образі України. Вони перебудовувалися згідно регулярності та геометризму, методом багатоповерхової забудови. І на сьогодні, на жаль, традиційних українських сіл майже не існує. Щоб потрапити в справжнє українське село, ми їдемо до етнографічних комплексів «Українське село», «Мамаєва слобода», музеїв народної архітектури та побуту України в Києві, Переяславі Хмельницькому та ін. Сьогодні, на жаль, знання пращурів втрачаються, з деревини будують на Україні все рідше, природне середовище стає все більш забрудненим. Між тим, в багатьох інших країнах (США, Великобританія, Австралія та ін.) головною формою розселення й зараз прийняте однорозинне садибне будівництво.

Коли я відвідала далеку та казкову Японію, мене вразило чутливе та розумне ставлення японців до природного середовища. Чисте повітря, чиста земля, чиста вода, яку можна пити просто з кранів водогону. Стан природи такий, як і 1000 років тому. Винятково дбайливе ставлення до оточуючого середовища навколо храмів. А охорона, вивчення, реставрація дерев'яних храмів в Японії є, на мій погляд, прикладом для всіх країн світу. Незрівнянні враження відчуваєш, відвідуючи дерев'яні храми VII-VIII ст. Вражає сама думка, що ти є гостем автентичної найвеличнішої дерев'яної споруди планети – храму Тодайджі (VIII ст.), яка є видатною пам'яткою ЮНЕСКО. А таких споруд в Японії велика кількість, і всі вони, звичайно, є пам'ятками ЮНЕСКО.

В Японії під час реставрації важливих архітектурних пам'яток обов'язково використовують автентичні цвяхи. Нестачу замовляють у спеціальних фірмах, де цвяхи виготовляють за наданим зразком і тими самими технологічними засобами, що й оригінальні екземпляри [3]. Цікавою є також практика залучення архітектора-реставратора до культових обрядів. В японській культурній традиції архітектор та будівельник є сакрально-значущими постатями. Без їх участі не є можливим проведення багатьох ритуалів, пов'язаних з будівельними роботами. Наприклад,

перенесення божества (точніше, реліквій, які його уособлюють) із вітваря храму, що буде реставруватися, до тимчасового святилища – невеликого дощатого павільйону, спеціально для цього збудованого на подвір'ї цього ж храму. Будівничі є головними дійовими особами також в обрядах, пов'язаних з рубанням дерев для будівництва храму, освяченням місця майбутнього будівництва, входунами до нової будівлі, першим у новому році ударом теслярського інструменту чьона тощо. Чимало священників і настоятелів храмів мають архітектурну освіту й власноруч займаються реставрацією не лише свого, а й інших храмів [3]. Подібні традиції сприяють кращому взаєморозумінню священика, архітектора та будівельника. І це, безсумнівно, позитивно впливає на загальну ситуацію збереження пам'яток архітектури в Японії.

У первинному вигляді збережені старовинні японські села. Вони перетворені на музеї без порушення звичного способу життя мешканців (як-от, наприклад, гірське селище Шіракаваго в префектурі Гіфу). Селян не переселяють, вони ведуть звичайне життя, доглядають за своїми оселями та приймають відвідувачів [3]. Такі пам'ятки народної архітектури Японії є надбанням ЮНЕСКО.

Сьогодні переважна більшість забудови Японії (за винятком центральних районів мегаполісів) – дерев'яна. До XIX ст. в Японії фактично не було мурованих споруд (крім кам'яних підпірних стін та фундаментів замків). Головна з причин такої поваги до деревини – це клімат та сейсмічна ситуація Японії з її численними стихійними лихами: землетрусами, цунамі, тайфунами, вологою задушливою спекою влітку [3]. Цікавою є конструктивна стійково-балочна система японської дерев'яної архітектури, вона дає змогу спорудам добре вентилюватися та ефективно протидіяти землетрусам й вітрам, а в разі руйнації – не призводить до загибелі мешканців. Зрубна система японських складів, сконструйованих на основі брусів трикутного перетину, за рахунок температурної рухливості елементів зрубу дозволяє захищати продукти та речі від вологи влітку (шляхом розширення брусів), та вентилювати їх узимку (коли вологість зникає, бруси звужуються і між ними виникають шпарини) [3].

М'якого, придатного для будівництва каміння, в гористій Японії майже немає. Проте є багато лісів з прямими, високими, стрункими хвойними деревами (криптомеріями, кипарисами), які дуже повільно гниють і чудово придатні для будівництва. Японці здавна вважали дерева божествами, що мають свою душу, яка не зникає після їх зрубання. Душа дерева, після проведення певних ритуалів, продовжує жити в споруді та захищає її від негод. І сьогодні у імператорському синтоїстському святилищі Ісе зберігся старовинний ритуал зрубування священної криптомерії для спорудження нового святилища, під час якого священики висловлюють вдячність душі дерева й просять її оберігати майбутню будівлю [3]. Кору японського кипариса-хіноки для дахів храмів беруть, знімаючи тільки верхній

шар, тим самим, не вбиваючи дерево. Через 30-40 років кора знов наростає і, роблячи перерви, кипарис використовують багато разів [4].

Любов українців до деревини не менша. Тільки, на жаль, господарювати та зберігати багатства природи, як це роблять японці, ми не вміємо. Чи з часом розучилися? Наші пращури з великою повагою ставилися до дерев – вірили у їх силу, вміли робити дерев'яні вироби, які супроводжували людину впродовж усього життя. Вони намагалися використовувати дари природи раціонально, не завдаючи їй великої шкоди. Люди жили з природою дуже гармонійно, не відриваючись від свого коріння. Традиційно в Україні застосовувалися екологічні матеріали і конструкції. Використовували та передавали ці знання з великою пошаною та любов'ю. Спорудження будинків традиційно розглядали як процес постійного оновлення довкілля, оскільки архітектура повинна весь час оновлюватися як і сама природа. Внаслідок знищення поселень з природних матеріалів ми, нащадки, маємо великі історично-інформаційні втрати.

Вражає схожість природного середовища України та Японії. Лише ці дві країни у світі у своїй стародавній культурі приділяють особливу увагу вишні. І хоча японську сакуру називають вишнею, насправді сакура є родичкою черемшини, її стовбур могутніший і вона не дає плодів [4]. Японці, як і українці, дуже люблять садити мальви та космею (яку вважають типово японською квіткою) біля селянських хат [4]. Як в Україні, так і в Японії з глибокої давнини існує традиція позначати святі місця, ставлячи пам'ятні камені. Та головна схожість української і японської дерев'яної архітектури полягає в гармонії з природним довкіллям. Сьогодні відрізняється тільки ставлення українців та японців до своєї стародавньої архітектури та взагалі до природного середовища. Нам є чому повчитися у японців, які так цінують, люблять та бережуть свою країну.

Повернення українців до екологічних основ, в гармонії з якими жили наші пращури, є шляхом до істини. Для екологів, математиків, фізиків істинно те, що гарно і гармонійно. Гармонія відображає оптимальне співвідношення різних компонентів системи в органічному цілому. Краса і гармонія – універсальні форми існування матеріального світу. Краса природи є гармонією довкілля. Екологічні основи включають і екологію, як взаємодію живої та неживої природи, і нашу загальну «екологічну» культуру. Потрібно, щоб «екологічними» стали наші думки, наша душа і, звичайно, поведінка. Розпочалася доба повернення екологічного методу масової житлової забудови в Україну. В умовах садибної забудови значно легше застосовувати екологічні, ресурсо- та енергоощадні методи будівництва та експлуатацію будівель [1]. Але при цьому необхідно застосовувати екологічні методи будівництва, щоб не завдавати шкоди землі на будівельних майданчиках.

Література

1. Дида І. А. Екологічні основи традиційної української архітектури / Дида І. А. — Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. — С. 106, 122-123, 214, 275-284, 302-318.
2. УСЕ універсальний словник енциклопедія [уклад.]. — 4- те видання, виправлене і доповнене. — К.: Тека, 2006. — 400 с.
3. Шевцова Г. В. Історія японської архітектури і мистецтва / Шевцова Г. В. — К.: Грані-Т, 2011. — С. 16-17.
4. Шевцова Г. В. Грані світу. Україна / Шевцова Г. В. — Японія: дерев'яна архітектура. — К.: Грані-Т, 2009. — С. 49, 55, 89, 123, 129.
5. Шкода М. Н. Люба моя Україна. Свята, традиції, звичаї, обряди, прикмети та повір'я українського народу / Шкода М.Н. — Донецьк: Бао, 2012. — С. 163-174.
6. Завадська В100 найвідоміших образів української міфології / Завадська В. та ін. — К.: Книжковий дім «Орфей», 2002. — 352 с.

Abstract. The article describes traditional ecological approaches in civil engineering in Ukraine and Japan are discussed. Different attitudes were found out towards the use of natural resources with the similar principles of civil construction and more or less equal natural environment.

Key words: ecological foundation, natural materials, Ukrainian rural house, wooden temples, harmonic natural environment

Аннотація. В статті рассмотрені традиційні екологічні підходи народів України і Японії в градостроїтелстві: виявлені схожі принципи застройки, схожість оточуючої середовища двох країн, відзначено різне ставлення японців і українців до багатства природи.

Ключевые слова: екологічні основи, натуральні матеріали, українська хата, деревина, дерев'яні храми, гармонічна природна середовище.